

Чобанян А.В. Теоретический анализ подготовки будущих специальных психологов к осуществлению психолого-педагогического сопровождения

В статье подчеркнута роль высших учебных заведений, призванных готовить кадры в соответствии с запросами общества. Автором осуществлен теоретический анализ подготовки квалифицированных специалистов в области специальной психологии в психолого-педагогического сопровождения умственно отсталых детей и их семей. На основании результатов теоретического анализа научных работ за последние десятилетия по проблематике психологической работы с семьей ребенка с нарушениями интеллекта и подготовки будущих специалистов к ней, сделаны выводы о целесообразности разработки современных подходов к подготовке будущих специальных психологов к психолого-педагогического сопровождения детей с умеренной умственной отсталостью и их семей.

Ключевые слова: профессиональная подготовка, специальные психологи, психолого-педагогическое сопровождение, семьи детей с нарушениями интеллекта

Chobanyan A.V. Theoretical analysis of the training of future special psychologists in the implementation of psycho-pedagogical support

The article emphasized the role of higher education institutions designed to train personnel in accordance with the needs of society. The author carried out a theoretical analysis of the training of qualified specialists in the field of special psychology in psycho-pedagogical support of mentally retarded children and their families. Based on the results of the theoretical analysis of scientific papers over the past decade on the issue of psychological work with the family of a child with intellectual disabilities and the training of future specialists to her conclusions about the feasibility of developing modern approaches to the preparation of future special psychologists to psychological and pedagogical support for children with moderate mental retardation and their families.

Keywords: vocational training, special psychologists, psycho-educational support, family, children with intellectual disabilities

Стаття надійшла до редакції 28.09.2015 р.

Статтю прийнято до друку 30.09. 2015 р.

Рецензент: д. пед. н., проф. Дегтяренко Т.М.

УДК 159.91:376

Яковлева С.Д.

ВАЖЛИВІСТЬ ВИЗНАЧЕННЯ ПСИХОФІЗІОЛОГІЧНИХ ФУНКЦІЙ ТА ЕМОЦІЙНИХ РЕАКЦІЙ ДЛЯ ОРГАНІЗАЦІЇ НАВЧАЛЬНОГО ПРОЦЕСУ

У статті розглядається питання щодо значущості визначення рівня психофізіологічного розвитку та функціональних можливостей дітей для організації їх навчальної діяльності. Відмічено, що саме функціональний стан, тобто комплекс певних характеристик особистості забезпечує діяльність людини, а для учнів цією діяльністю є навчальний процес. Проаналізовано взаємодію психофізіологічних функцій з емоційною сферою, яка опосередковано впливає на навчальний процес, визначаючи тим самим поведінкову складову учнів. Обґрунтовано необхідність визначення психофізіологічних та особистісних властивостей нервової системи для організації успішної навчальної діяльності.

Ключові слова: психофізіологічний розвиток, навчальна діяльність, психічні процеси, властивості психофізіологічних функцій, емоційний стан.

Початок шкільного навчання ставить дитину в нові умови існування. Особливості стану психічного та фізичного розвитку сприяють адаптаційним механізмам пристосовуватися до цих нових умов. Рівень психічного розвитку та фізіологічних механізмів визначають функціональні можливості кожного школяра зокрема у відношенні його до навчальної діяльності. Функціональний стан визначається як комплекс наявних характеристик тих функцій і якостей людини, які зумовлюють виконання певної діяльності, або як характеристика психічних, фізіологічних та психофізіологічних процесів, що забезпечують діяльність людини.

Темпи фізичного здоров'я дітей є одним з основних критеріїв здоров'я. Стан психічного здоров'я, як правило, пов'язаний з соціальними умовами, здоровим соціальним середовищем. Фізична працездатність – важливий показник здоров'я дітей та підлітків. Під фізичною працездатністю прийнято розуміти ту кількість механічної роботи, яку можна виконати з максимальною інтенсивністю і яка є потрібною для визначення функціонального стану фізичного розвитку та оцінки ефективності працездатності [10].

Психічні процеси, які характеризують організм як єдине ціле та нейропсихологічні процеси

об'єднуються в єдину функціональну систему, яка носить назву психофізіологічної [6].

Психофізіологія, на думку М. Данилової, – це наука про фізіологічні нейронні механізми психічних процесів, станів та поведінки.

Ю. Горго та Г. Чайченко визначають психофізіологію як науку про фізіологічні основи психічних явищ, Т. Нікуленко – як науку про мозкову організацію вищих психічних функцій людини. Більш розгорнуте поняття психофізіології введене М. Безруких та співавторами. На їх думку, психофізіологія – це наука про фізіологічні основи цілісних форм психічної діяльності та поведінки людини, вивчає механізми діяльності мозку, які забезпечують психічні процеси та цілеспрямовані поведінкові акти [1].

Найбільш широке визначення психофізіологічної системи дала

А. Карпукіна: «...Психо-фізіологічна система – це складна ієрархічна система, що саморегулюється, і являє собою динамічну єдність внутрішніх компонентів (біоенергетичного, фізіологічного, психічного, поведінкового, особистісного, соціально-психологічного), що організовані за принципом взаємодії для забезпечення досягнення цілей діяльності, які формуються під впливом інтеріоризованих людиною як організмом, індивідом, особистістю, елементом соціуму зовнішніх компонентів – соціальних, фізико-хімічних факторів середовища і його діяльності [7].

На нашу думку, найбільш повним буде наступне визначення психофізіології як науки. Психофізіологія – це наука про мозкову організацію вищих психічних функцій, фізіологічних нейронних механізмів, психічних процесів, цілеспрямованих поведінкових актів та емоційних станів.

Фактор вищої нервової діяльності відповідає за суттєві сторони психофізичної функції, визначаючи швидкість первинної пристосованості організму. За В. Небиліциним ця властивість нервової системи повинна розглядатися як самостійний фактор вищої нервової діяльності і як один з ведучих в структурі основних властивостей нервової системи. Ці дані підтверджені О. Лурія, який також вказував на необхідність суворо диференціювати в особі те, що пов'язано з органічною патологією мозку, і те, що обумовлене соціальними чинниками життя, заломленими крізь призму хвороби. Теоретичний аналіз повинен бути результативно зосереджений на виявленні функцій і міжфункціональних зв'язків [3].

І. Павлов розглядав силу нервових процесів як показник «витривалості» нервовими клітинами дії сильних подразників. М. Макаренко та його школою ґрунтовно вивчається стан психофізіологічних функцій. Було встановлено, що інтенсивність змін нейропсихологічних функцій змінюється з віком і залежить від віку та від рівня біологічної зрілості. М. Макаренко вважає, що в основі лабільності та сили нервових процесів лежить не їх частота, а просторово-часова взаємодія. Працездатність головного мозку визначається властивостями функціональної рухливості та сили НП. Інколи використовуються властивості лабільності та рівноваженості.

Рівень рухливості нервових процесів в аномальних дітей нестабільний, і це відкриває великі можливості для покращення динаміки нервових процесів шляхом посилення корекційно-виховної роботи, що підтверджується експериментальними даними [9]. У розумінні М. Макаренка функціональна рухливість нервових процесів здатна забезпечити рівень швидкодії для кожного індивіда при виконанні навантаження, що дозволяє використовувати дані можливості як фізіологічну основу перебігу різних фізіологічних, психофізіологічних та особистісних властивостей людини, які знаходять свій вияв у пристосуванні до мінливих умов навколишнього середовища.

Прояви сили-слабкості нервової системи виражаються у показниках працездатності людини, тобто в умінні протягом тривалого часу витримувати концентроване збудження; в показниках, які відображають здатність людини витримувати дію надсильного подразника; в показниках завадостійкості, тобто здатності людини протистояти дії сторонніх подразників в показниках реактивності та чутливості до подразників. Властивості нервових процесів відіграють важливу роль в успішності навчальної діяльності. За даними багатьох авторів (І. Мацейко, Е. Дмитрова, В. Коновалов) високі показники індивідуальних властивостей вищої нервової діяльності створюють психофізіологічні передумови високої успішності навчання школярів. Окрім морфофункціональної зрілості нервової системи, важливе місце мають функціональні зв'язки з іншими відділами мозку, які

беруть участь у процесах сприйняття, що контролюються системою «зворотного зв'язку» для визначення ефективності рефлексивних дій.

Сучасна школа не має можливості враховувати індивідуальні психофізіологічні особливості розвитку школярів і не має даних про потенційні можливості та резерви розвитку кожного учня. Тому надто актуальним є вивчення психофізіологічних параметрів кожного школяра для можливості прогнозувати їх розумовий розвиток.

У регуляції навчальної діяльності чималу роль відіграє емоційна складова. Проблема мозкової організації емоцій – одна з самих актуальних та мало розроблених в сучасній нейропсихології. Емоційні процеси – це вищі психічні функції, які ініціюють і супроводжують поведінкові акти, спрямовані на одержання певного результату, на вирішення тих чи інших психологічних задач. Вивчення емоційно-особистісної сфери спирається на принцип синдромного аналізу, тобто на пошук взаємодоповнюючих функцій та синдромоутворюючих факторів, які пов'язані з ураженням тих чи інших мозкових структур, тобто можна говорити про опосередковану дію емоцій через інші психічні процеси, а саме – когнітивні, сенсорні, рухові та інші.

С. Рубінштейн вважав, що саме емоційні процеси забезпечують взаємозв'язок в діяльності індивіда і висловив точку зору, яка має пряме відношення до навчально-виховного процесу: «емоції володіють здатністю «настроювання» індивіда для відповідної дії або протидії». Емоції, які відображають значимість явищ можуть бути використані як «ядро мотивації в діяльності». «Позитивні» емоції є необхідною умовою процесу навчання і регулюють спонукання мети формуючої дії. В той же час емоція не є рядовим регулятором, оскільки емоції є необхідним компонентом регулюючих діяльностей психічних утворень, їх формування, в чому і проявляється виняткова особливість участі емоцій в регуляції [4].

Перехід дитини до систематичного навчання наражає її на певні адаптаційні труднощі, що викликає створення адаптивної поведінки, а часом викликає нервово-психічні та соматичні розлади. Урахування в навчально-виховному процесі емоцій сприяє формуванню всебічно розвиненої особистості. В пізнавальній діяльності дитини інтелектуальні емоції відображають відношення між пізнавальним мотивом та успішністю – неуспішністю, що вимагає сприяння активізації функції емоцій, детермінуючих навчально-пізнавальну активність учнів [8].

Причини тривожності дітей молодшого шкільного віку, як правило, зосереджені на боязні зробити помилку. Її супроводжує переляк, страх, безпорадність, або ж за умов постійної активності, дитина знаходиться у збудженому стані, що викликає неврівноваженість, збудження, агресивність. Це підтверджують роботи М.Раттера, R.Plutchik.

Занижена самооцінка в дитини породжує відчуття тривоги, задрощів, формує нерішучість, відчуття залежності, сковує ініціативу, а відтак погіршує навчальну діяльність. Тривожність розглядається як властивість особистості, яка набувається людиною в результаті досвіду. Різні автори по-різному трактують стан тривожності, так Л. Панін та В. Соколов (1981) трактують тривожність як засіб мобілізації захисних сил організму (як адаптивний процес), А. І Захаров та М. Буянов вважають, що часте чергування позитивних та негативних емоцій призводить до неорганізованості поведінки та діяльності дітей. Тобто на їх думку тривожність є найбільш значущим ризик-фактором, який обумовлює появу ознак шкільної дезадаптації і, як наслідок, порушення позитивного відношення молодших школярів до навчання.

Емоційні порушення здійснюють гальмівний вплив на розвиток пізнавальної сфери, найбільш чутливим елементом якої є поняттєве мислення. У школярів знижується здатність до виконання вербальних завдань, а це надалі негативно позначається на якості засвоєння навчального матеріалу та навчальної успішності. Стан емоційної активації не опосередковано передує, випереджаючи словесне формулювання принципу вирішення завдання, в цілому виконує в мисленні регулюючі, евристичні функції. Дослідження емоційного стану та навчальної діяльності підтверджує наявність тривожності під час навчання, яка не залежить від вікової специфіки і зустрічається майже в половини школярів і за певних умов стимулює активність суб'єкта.

О. Чебикін детально аналізує взаємозв'язок емоційного стану та регуляції навчальної діяльності. Він виділяє специфічні емоції навчання (радість, допитливість, задоволення, страх, відразу) та функції емоцій в навчанні (активізацію процесу пізнання, показник відношення до навчання). Деякі автори стверджують, що позитивне відношення до навчальної діяльності, зміна пізнавальної активності на пряму залежать від емоційного стану, а в сфері мотивації, вважає О. Чебикін, є певним індикатором, який «детермінує пізнавальну активність» [8].

За інтелектуальними емоціями визначається функція регулювання мисленнєвого процесу в ході якого появляються новотвори такі, як: мета, підмета, гіпотеза тощо. З інтелектуальними емоціями пов'язане вирішення задач на різних етапах навчального процесу, що відкриває якісну характеристику емоцій. Для з'ясування суті розумового розвитку, розкриття процесів диференціації та інтеграції компонентів інтелекту важливе значення має вивчення нерівномірності в розвитку сенсомоторних, мнемічних та інших компонентів, що відображають розвиток інтелекту. Нерозривний зв'язок емоцій з пізнавальними процесами, їх включеність в будь-яку дію, дозволяє віднести емоції до важливих регуляторних процесів психіки. Разом з тим інтегративність і неоднозначність функцій емоцій створюють значні труднощі на шляху дослідження їх природи. Різні аспекти емоційної регуляції поведінки розглядалися багатьма спеціалістами під час аналізу теоретико-методологічних основ сфери почуттів людини (Ф. Басин, В. Вілюнас, С. Рубінштейн, П. Симонов, В. Давидов, Б. Ломов, Л. Виготський та ін.).

Значний вклад в зміст механізмів емоційної регуляції діяльності внесли дослідження Л. Аболіна, В. Вілюнаса, Ю. Додонова, Ю. Забродіна, О. Тихомирова, В. Лебединського та ін. Формування та розвиток емоцій, їхня диференціація, збагачення й ускладнення емоційної сфери, поява вищих почуттів – повільний та складний процес. Емоції включаються в кожний інтелектуальний процес, тому негативні подразники тривалої дії мають значну пам'ять і можуть призводити до формування травматичного життєвого досвіду. В той же час позитивний емоційний стан сприяє покращенню сприймання та запам'ятовування вербального матеріалу, урізноманітненню асоціативних зв'язків. Доведено тісний зв'язок емоцій та пам'яті, який проявляється під час високої емоційної напруги. Позитивні емоції активізують діяльність, тоді як астеничний вплив призводить до зниження відтворення приємної інформації [5].

Таким чином з'ясовано, що рівень психофізичного розвитку, який включає в себе стан психофізіологічних функцій та психічних процесів через опосередковану дію емоцій є актуальним для визначення функціональних можливостей дітей, і є вкрай необхідним для ранньої діагностики з метою організації їх навчальної діяльності.

Використана література

1. **Безруких, М.М.** Психофизиология ребенка : учеб. пособ. / М. М. Безруких, Н. В. Дубровинская, Д. А. Фарбер. – 2-е изд. доп. – М: Изд-во Московского психолог-соц. инст-та ; Воронеж : Изд-во НПО «МОДКЕ», 2005. – 496 с.
2. **Бочелюк, В. Й.** Методика та організація наукових досліджень із психології: навчаль. посібник / В. Й. Бочелюк, В. В. Бочелюк. – К. : Центр учб. літ., 2008. – 360 с.
3. **Небылицин, В. Д.** Психофизиологические исследования индивидуальных различий / В. Д. Небылицин. – М., 1976. – 335 с.
4. **Рубинштейн, С. Я.** Основы общей психологии / С. Я. Рубинштейн. – СПб.: Питер, 2002. – 720 с.
5. **Рогов, Е. И.** Эмоции и воля / Е. И. Рогов. – М. : Гуманитар. издат. Центр ВЛАДОС, 2001. – 240 с.
6. **Словарь-справочник по психологической диагностике** // сост. Л. Ф. Бурлачук, С. М. Морозов / отв. ред. С.Б. Крымский. – К. : Наук. думка, 1989. – 200 с.
7. **Словарь физиологических терминов** / под ред. О. Газенко. – М. :Наука, 1987. – 446 с.
8. **Чебыкин, А. Я.** Теоретико-методологические аспекты проблемы эмоциональной регуляции учебно-познавательной деятельности // Эмоциональная регуляция учебной и трудовой деятельности : тезисы докл. Первой Всесоюз. конфер. / отв. ред. А. Я. Чебыкин – М ; Одесса, 1986 – С. 39-42.
9. **Яковлева, С. Д.** Вплив корекційно-розвивального навчання на динаміку нейропсихологічних процесів у дітей з вадами інтелекту / С. Д. Яковлева // Збірник наук. праць Кам'янець-Подільського нац. ун-ту ім. Івана Огієнка ; Ін-ту психології ім. Г. С. Костюка НАПН України. – Кам'янець-Подільський: «Аксиома», 2013. – Вип. 21 – С. 791-798.

10. Яковлева, С. Д. Поняття «оптимізації» навчальної діяльності дітей з вадами розвитку / С. Д. Яковлева // Актуальні проблеми навчання та виховання людей з особливими потребами : зб. наук. праць. – К. : Університет «Україна», 2013. – № 10 (12) – С. 140 – 148.

References:

1. **Bezrukih, M. M.** Psihofiziologiya rebenka : ucheb. posob. / M. M. Bezrukih, N. V. Dubrovinskaya, D. A. Farber. – 2-e izd. dop. – M: Izd-vo Moskovskogo psiholog-sots. inst-ta ; Voronezh : Izd-vo NPO «MODKE», 2005. – 496 s.
2. **Bochelyuk, V. Y.** Metodika ta organlzatslya naukovih doslIdzhen Iz psihologiyi: navchal. poslbnik / V. Y. Bochelyuk, V. V. Bochelyuk. – K. : Tsentr uchb. lIt., 2008. – 360 s.
3. **Nebyilitsin, V. D.** Psihofiziologicheskie issledovaniya individualnyih razlichiy / V. D. Nebyilitsin. – M., 1976. – 335 s.
4. **Rubinshteyn, S. Ya.** Osnovy obschey psihologii / S. Ya. Rubinshteyn. – SPb.: Piter, 2002. – 720 s.
5. **Rogov, E. I.** Emotsii i volya / E. I. Rogov. – M. : Gumanitar. izdat. Tsentr VLADOS, 2001. – 240 s.
6. **Slovar-spravochnik po psihologicheskoy diagnostike** // sost. L. F. Burlachuk, S. M. Morozov / otv. red. S.B. Kryimskiy. – K. : Nauk. dumka, 1989. – 200 s.
7. **Slovar fiziologicheskikh terminov** / pod red. O. Gazenko. – M. : Nauka, 1987. – 446 s.
8. **Chebyikin, A. Ya.** Teoretiko-metodologicheskie aspekty problemy emotsionalnoy regulyatsii uchebno-poznavatelnoy detelnosti // Emotsionalnaya regulyatsiya uchebnoy i trudovoy deyatel'nosti : tezisy dokl. Pervoy Vsesoyuz. konfer. / otv. red. A. Ya. Chebyikin – M ; Odessa, 1986 – S. 39-42.
9. **Iakovleva, S. D.** Vplyv korektsiino-rozvyvalnoho navchannia na dynamiku neiropsykhologichnykh protsesiv u ditei z vadamy intelektu / S. D. Iakovleva // Zbirnyk nauk. prats Kam'ianets-Podil'skoho nats. un-tu im. Ivana Ohienka ; In-tu psykhologii im. H. S. Kostiuka NAPN Ukrainy. – Kam'ianets-Podil'skiy: «Aksioma», 2013. – Vyp. 21 – S. 791-798.
10. **Iakovleva, S. D.** Poniattia «optymizatsii» navchalnoi diialnosti ditei z vadamy rozvytku / S. D. Iakovleva // Aktualni problemy navchannia ta vykhovannia liudei z osoblyvymy potrebamy : zb. nauk. prats. – K. : Universtet «Ukraina», 2013. – № 10 (12) – S. 140 – 148.

Яковлева С.Д. Важность определения психофизиологических функций и эмоциональных реакций для организации учебного процесса

В статье рассматривается вопрос о значимости определения уровня психофизиологического развития и функциональных возможностей детей для организации их учебной деятельности. Отмечено, что именно функциональное состояние, то есть комплекс определенных психофизиологических характеристик личности обеспечивает деятельность человека, а для учеников этой деятельностью является учебный процесс. Проанализировано взаимосвязь психофизиологических функций с эмоциональной сферой, которая косвенно влияет на учебный процесс, определяя тем самым поведенческую составляющую учеников. Обоснована необходимость определения психофизиологических и личностных свойств нервной системы для организации успешной учебной деятельности.

Ключевые слова: психофизиологическое развитие, учебная деятельность, психические процессы, свойства психофизиологических функций, эмоциональное состояние.

Yakovlev S.D. The importance of the definition of psycho-physiological functions and emotional responses to the educational process

The article discusses about the importance of determining the level of psychophysical development of children and functionality for organizing their training activities. It is noted that it is a functional state, i.e. a set of specific characteristics of the individual providing human activity, and this activity for students is the learning process. The transition of the child to systematic training causes changes in the state of physiological functions and adaptive behavior. A prerequisite in the educational process of incorporation is emotional background that is changing striate and personal development. Analyzed the interaction of physiological functions in the emotional sphere, which indirectly affects the learning process, thereby determining the behavioral component of the students. The necessity of determining the physiological and personal properties of the nervous system for organizing successful training activities.

Keywords: psychophysiological development, learning activities, mental processes, properties, physiological functions, emotional state.

Стаття надійшла до редакції 16.09.2015 р.

Статтю прийнято до друку 21.09. 2015 р.